

УДК 338.45

Бутко М.П.*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту і державного управління
Чернігівського національного технологічного університету***Бердар М.М.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕФЕКТИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто особливості прояву ефектів, а також суперечності розвитку підприємств переробної промисловості. Всі ефекти, продуковані переробною промисловістю, за їхньою природою поділені на структурні, функціональні, інституціональні, синергійні та мультиплікативні. Їх передатним механізмом є сукупність різних зв'язків між переробною промисловістю та іншими складовими економічної системи країни. Водночас у процесі глобалізації виникає ціла низка суперечностей. Вони визначають шляхи подальшого розвитку переробної промисловості, оскільки вимагають усунення.

Ключові слова: промисловість, переробна промисловість, ефект, суперечність, розвиток, глобалізація.

Бутко М.П., Бердар М.М. ЭФФЕКТЫ И ПРОТИВОРЕЧИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассмотрены особенности проявления эффектов, а также противоречия развития предприятий перерабатывающей промышленности. Все эффекты, продуцируемые перерабатывающей промышленностью, по своей природе поделены на структурные, функциональные, институциональные, синергетические и мультипликативные. Их передаточным механизмом является совокупность различных связей между перерабатывающей промышленностью и другими составляющими экономической системы страны. В то же время в процессе глобализации возникает целый ряд противоречий. Они определяют пути дальнейшего развития перерабатывающей промышленности, поскольку требуют устранения.

Ключевые слова: промышленность, перерабатывающая промышленность, эффект, противоречие, развитие, глобализация.

Butko M.P., Berdar M.M. EFFECTS AND CONTRADICTIONS OF THE ENTERPRISE'S DEVELOPMENT OF THE PROCESSING INDUSTRY IN TERMS OF GLOBALIZATION

The article considers the peculiarities of the manifestation of the effects, as well as contradictions in the enterprise's development of the processing industry. All the effects produced by the processing industry are inherently divided into structural, functional, institutional, synergistic and multiplicative categories. Their transfer mechanism is a set of connections of a different nature between the processing industry and other components of the country's economic system. At the same time, a number of contradictions arise in the process of globalization. They have been determining the ways of further development of the processing industry, since they require elimination.

Keywords: industry, processing industry, effect, contradiction, development, globalization.

Постановка проблеми. Роль, значення та перспективи розвитку переробної промисловості України обумовлені її місцем у системі національної економіки та суспільства, ефектами, що породжені нею в процесі функціонування та взаємодії з елементами цієї системи, а також сукупністю суперечностей її розвитку в умовах глобалізації. Саме переробна промисловість зв'язує різні види діяльності в єдиний процес створення доданої вартості на території країни та детермінує місце країни в системі міжнародного поділу праці та світових рейтингах ефективності розвитку. Переробна промисловість є одночасно і продуктом суспільного прогресу, і його генератором, визначаючи технологічний уклад, тип економічного зростання та соціально-економічний статус суспільства. Іншими словами, вона породжує цілу низку ефектів у національній економіці, суспільстві та в системі міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основний внесок у формування ґрунтовної теоретико-методологічної бази функціонування та розвитку переробної промисловості здійснили наукові праці таких вчених, як, зокрема, В.Д. Базилевич, К.О. Бояркова, М.П. Бутко, І.І. Вітер, В.М. Геєць, А.А. Григоренко, П.Ф. Друкер, Ю.В. Кіндзерський, С.С. Клименко, Н.М. Краус, О.Б. Саліхова, А.В. Шевченко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблем розвитку підприємств переробної промисловості та пошук шляхів

їх вирішення продовжуються і сьогодні, проте недостатньо уваги приділяється виявленню та аналізу ефектів, породжуваних переробною промисловістю в процесі свого функціонування та розвитку, а також суперечностям, що виникають в процесі цього розвитку в умовах глобалізації, що й обумовлює актуальність і вибір теми статті.

Мета статті полягає у виявленні та класифікації ефектів функціонування та розвитку переробної промисловості, а також суперечностей її розвитку в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енциклопедичне визначення поняття «ефект» (від лат. "effectus" – «виконання, дія») характеризує його як реакцію на якусь дію або як результат, що є наслідком якоїсь дії, яких-небудь причин, сил, дій, заходів [11]. Природа ефектів, породжених переробною промисловістю, пов'язана з об'єктивною взаємозалежністю, збалансованістю та пропорційністю всіх елементів економічної системи країни, що знаходяться у взаємодії в процесі відтворення та розвитку. З огляду на змістовну сутність дефініції ефекти, породжені переробною промисловістю, об'єднують у такі дві групи: ефекти функціонування та ефекти розвитку. Перші виникають перманентно в процесі поточної діяльності, другі – час від часу як наслідок накопичених якісних і кількісних змін, дія яких виходить за межі галузі та спричиняє відповідні реакції та зміни в елементах, пов'язаних з нею, таких, що перебувають у взаємодії.

Передатним механізмом ефектів функціонування та розвитку переробної промисловості є сукупність різних зв'язків між нею та іншими складовими економічної системи країни.

Враховуючи багатогранність зв'язків переробної промисловості та її впливу на сполучені елементи системи національної економіки та суспільства, всі ефекти, продуковані нею, за їхньою природою можемо поділити на:

- структурні (реакції системи та її елементів, що виявляються через зміни їх співвідношень, господарських пропорцій; структурні зрушення, кількісні та якісні трансформації елементного складу галузевої, територіальної, відтворювальної, зовнішньоекономічної структури економіки);

- функціональні (ефекти, що виявляються за функціональною ознакою, реакції та зміни виробничого, технологічного, ринкового, фінансового, інвестиційного, інноваційного, соціального, екологічного характеру);

- інституціональні (кількісно-якісні та сутнісні зміни і перетворення різних соціальних та економічних інститутів) [8];

- синергійні (ефекти, що виявляються в процесі ущільнення взаємодії та взаємозв'язків переробної промисловості з іншими елементами національної економіки у вигляді групового результату, котрий переважає суму результатів окремих елементів системи);

- мультиплікативні (пряма економічна користь території, на якій знаходиться переробне підприємство, національній економіці загалом, що у своєму складі має переробну промисловість, завдяки розвитку супутніх галузей, сфер, видів діяльності, самої території, а отже, одержання додаткових доходів, тобто всі побічні ефекти, породжувані самим фактом існування переробної промисловості).

Слід зазначити, що всі перераховані ефекти, по-перше, виявляються і в процесі функціонування переробної промисловості, і в процесі її розвитку, а по-друге, можуть діяти одночасно, накладаючись один на одного. При цьому ефекти функціонування породжують переважно кількісні, а ефекти розвитку – якісні зміни. Зокрема, переробна промисловість у процесі перетворення сировини та матеріалів на готову продукцію, тобто свого функціонування, створює базові умови для функціонування добувної промисловості, сільського господарства, будівництва, енергетики, галузей виробничої та соціальної інфраструктури; створює фундамент науково-технічного прогресу та економічного зростання; здійснює вплив на соціально-економічну ситуацію в країні; формує внутрішній ринок з певним рівнем купівельної спроможності; формує попит на фахівців певних спеціальностей, впливаючи на структуру системи освіти, стан ринку праці, рівень зайнятості тощо; є економічним фундаментом формування доходів населення і платоспроможного попиту; виступає «замовником» відповідної інституціональної бази, що забезпечує їй ефективне функціонування в системі ринкових відносин, сприяє інтеграції до глобальних ланцюгів доданої вартості [14, с. 79]; значною мірою визначає можливість розвитку економічного потенціалу країни, її місце в геоekonomічному європейському просторі, рівень конкурентоспроможності національного товаровиробника [12, с. 44]; забезпечує реалізацію національних інтересів у глобальному економічному просторі; визначає експортну спеціалізацію країни та її регіонів.

Отже, ефекти функціонування переробної промисловості детермінують її місце та роль в економічній системі країни, вплив на всі її складові, проте конститутивного значення все ж таки набувають ефекти розвитку, оскільки вони спричиняють якісні перетворення системи, прогресивні зміни, визначають вектор її подальшого розвитку.

В процесі розвитку переробна промисловість:

- стимулює структурні зрушення як всередині галузі, так і в інших галузях, комплексах, національній економіці загалом, зміну територіальної, відтворювальної, зовнішньоекономічної структури економіки;

- формує попит на інновації та ініціює їх впровадження;

- формує попит на кредити та фінансові послуги, стимулюючи розвиток банківської сфери та фінансових ринків;

- створює умови та стимули для розвитку інших галузей, територій, ринків;

- рухаючись певною траєкторією, ініціює процеси модернізації традиційних галузей, визначає інтенсивність розвитку наукоємних та інформаційноємних видів діяльності;

- змінюючись якісно, висуває нові вимоги до фахівців, стимулюючи підвищення якості освіти, нарощування людського капіталу, кадрового потенціалу, забезпечення постійного навчання фахових спеціалістів, сприяє зростанню частки висококваліфікованої праці;

- змінює експортну спеціалізацію країни та її регіонів; зокрема, орієнтуючись на розвиток сировинних галузей, країна «консервує» своє відставання від загальносвітових темпів розвитку, оскільки, як зазначив П.Ф. Друкер, «ці галузі можуть слугувати технологічним фундаментом для швидкого екстенсивного економічного зростання лише в слабо розвинених країнах та тих, що розвиваються» [5]; розвиток же переробної промисловості орієнтує країну на експорт товарів з високою доданою вартістю, розширення виробництва повного замкненого циклу, стимулюючи економічне зростання; створює умови розвитку внутрішнього ринку промислової продукції; детермінує зміну технологічного укладу економіки, якість розвитку та темпи економічного зростання країни; формує потенціал технологічного відродження національної економіки.

Таким чином, ефекти розвитку переробної промисловості породжують відповідні реакції в усіх сполучених галузях та супроводжуючих виробництвах, у виробничій та соціальній інфраструктурі, на ринках ресурсів та факторів виробництва, в енергетичній, фінансовій та соціальній сферах, в інституціональній підсистемі та міжнародних економічних відносинах. Більшість цих ефектів мають мультиплікативний характер, тобто кінцевий результат виявляється набагато більшим за розмір початкових змін. Проте не слід забувати, що вони можуть викликати як позитивні, так і негативні наслідки залежно від характеру змін у переробній промисловості. З огляду на регресивні процеси в галузі слід очікувати аналогічну реакцію в усіх елементах економічної системи країни. Крім того, ефекти розвитку переробної промисловості, породжуючи реакцію в сполучених галузях та сферах, забезпечують зворотний зв'язок з ними, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки і для самої переробної промисловості. Іншими словами, ефекти розвитку галузі перетворюються на фактори впливу на його динаміку з боку інших учасників процесу. Зокрема, негативна динаміка розвитку будівництва, транспорту, що є споживачами продукції переробної промисловості, спри-

чиняє зниження попиту на продукцію її галузей, а аналогічні зміни в розвитку сільського господарства, добувної промисловості, енергетики, що є постачальниками ресурсів, – зниження пропозиції цих ресурсів для переробної промисловості. Так само виявляється вплив факторів на процес розвитку переробної промисловості з боку інших елементів економічної системи країни, зокрема:

– зниження доходів населення спричиняє зменшення попиту на споживчі товари і товари тривалого використання;

– підвищення вартості енергоресурсів, транспортних тарифів, заробітної плати пригнічує розвиток переробної промисловості;

– криза в системі професійної та вищої освіти позбавляє переробну промисловість кваліфікованих кадрів, що є ініціаторами інноваційних змін.

Тривалий час розвиток переробної промисловості визначався лише специфікою та динамікою змін, що відбувалися всередині країни. Проте сьогодні головною світовою тенденцією стала глобалізація. Вона є об'єктивним наслідком історичного процесу розвитку цивілізації, неминучим результатом зближення національних економік та зростання їхньої взаємозалежності, інтегрованості, взаємодоповнюваності. Зокрема, на думку А.А. Григоренко, «глобалізація – технологічна істина, яка обумовлена загальним напрямом науково-технічного прогресу на стадії індустріального та постіндустріального суспільства, а тому протистояти їй майже неможливо» [4, с. 87].

В процесі глобалізації виникає ціла низка суперечностей розвитку переробної промисловості України. Головними завданнями при цьому є отримання вигод для країни та її економіки від такого процесу та мінімізація втрат.

Науковці, які займаються дослідженням глобалізації, зазначають, що провідною суперечністю глобалізаційних процесів є суперечність між глобальними інтересами, потребами світового економічного і політичного розвитку та прагненнями національних держав до збереження власної ідентичності та суверенності. Як підкреслює А.А. Григоренко, будь-яка країна, що прагне уникнути маргінального та периферійного стану, має інтенсивно включатися в глобалізаційні та інтеграційні процеси, проте не повинна «розчинятися» у загальному глобалізаційному просторі [4, с. 88]. Сьогодні розвиток підприємств переробної промисловості в умовах глобалізації характеризується низкою суперечностей, основними з яких є такі.

1) *Суперечність взаємодії*, що полягає в тому, що, з одного боку, в сучасному світі неможливо будувати ефективну переробну промисловість без активної взаємодії зі світовими агентами, структурами, ринками, а з іншого боку, потрапляння в залежність від зовнішніх факторів та впливів підриває і національну економіку, і переробну промисловість, знесилює її, вимиваючи ресурси, інтелектуальний потенціал, позбавляючи самостійності та незалежності.

2) *Суперечність між розвитком науки та виробництва*. Як зазначає В.М. Геєць, вітчизняна наука зберегла, розвиває та нагромаджує фундаментальні знання в тих видах сучасної діяльності, які притаманні постіндустріальному суспільству IV–VI і навіть VII технологічних укладів з провідною роллю знань, проте немає можливості їх використання, оскільки більшість наявних виробництв має ознаки індустріальності [3, с. 4]. Іншими словами, існує суперечність між наявними науковими розробками та попитом на них з боку переробної промисловості, а також розриваність ланцюжка «освіта – наука – виробництво».

3) *Суперечність між рівнем освіти населення, його людського капіталу, науково-технічної культури та рівнем розвитку виробництва*. Протягом тривалого часу ринкових перетворень потенціал переробної промисловості поступово руйнувався та застарівав за відсутності систематичного оновлення, що призвело до суттєвого розриву між якісними показниками речового та особистого факторів виробництва. Розвиток інтелектуального потенціалу не знаходить своєї реалізації в реальному виробництві. Водночас більшість промислових підприємств відчуває дефіцит трудових ресурсів відповідної кваліфікації та спеціалізації.

4) *Суперечність між потребою в комплексній державній підтримці розвитку переробної промисловості та реальною промисловою політикою держави на поточному етапі*. Як зазначає О.Б. Саліхова, інтервенція держави в розвиток промисловості через конкретні політичні підйоми та інституційні рамки для генерування оптимальних результатів промислової політики є невід'ємною частиною успіху структурних перетворень і сталою економічного зростання країни [10, с. 19].

5) *Суперечність постіндустріального розвитку*, що полягає в тому, що, активно формуючи економіку постіндустріального типу, яка характеризується, зокрема, збільшенням у ВВП частки послуг і, відповідно, зменшенням частки промисловості та сільського господарства, більшість країн залишаються залежними від матеріального виробництва, що є основою високого рівня споживання, тому обсяги виробництва промислової продукції у провідних країнах залишаються дуже значними [2, с. 32]. Водночас в Україні на фоні зростання сфери послуг переробна промисловість суттєво «здає» свої позиції, обсяги її виробництва скорочуються в рази, промислова база звужується.

6) Зазначена суперечність породжує іншу – *суперечність тенденцій розвитку глобалізованого світу та експортоорієнтованої моделі розвитку вітчизняної переробної промисловості*. Як відзначено в Лімській декларації XV Генеральної конференції ЮНІДО «Шлях до досягнення всеосяжного і сталого промислового розвитку», локомотивом розвитку є індустріалізація. Завдяки їй збільшується продуктивність, створюються нові робочі місця та можливості отримання доходів, що сприяє подоланню бідності та досягненню інших цілей, а також створенню умов для вирішення багатьох соціальних проблем [9]. Розвинені країни поступово зміщують акценти з експортної орієнтації на внутрішній ринок, зміцнюють позиції власних підприємств, намагаючись зменшити їх залежність від зовнішнього світу, проводять політику рещорінгу, показуючи, що можливості експорту продукції переробної промисловості скорочуватимуться. Натомість в Україні переробна промисловість все більше набуває ознак експортної сировинної спеціалізації, її галузева структура примітивізується, техніко-технологічний потенціал поступово втрачається. Це підтверджують також аналітичні дослідження, згідно з результатами яких ситуація в Україні гірша порівняно не лише з розвиненими країнами, але й з країнами, що розвиваються, адже спостерігаються більш інтенсивне скорочення переробної промисловості на фоні всієї галузі в країнах з перехідною економікою, до яких відноситься і наша (2,4 проти 1,2 разів), її інтенсивніше зростання в країнах, що розвиваються (1,4 проти 1,2 разів) [6].

7) *Суперечність між потребою в модернізаційних перетвореннях переробної промисловості та*

мізерними можливостями їх забезпечення. Підприємства переробної промисловості працюють на застарілій матеріально-технічній базі, що залишилась у спадок від СРСР, значна частина підприємств не змогла пристосуватися до ринкових умов, адже внаслідок незатребуваності продукції збанкрутували і зникли потужні в минулому промислові гіганти, а також велика кількість середніх підприємств, структура переробної промисловості змінилася в бік збільшення частки харчової галузі і зменшення машинобудування, що поставило нашу країну в один ряд з відсталими країнами світу, для яких характерним є аграрно-сировинний статус економіки. Проте, як підкреслюють В.В. Стадник і В.О. Мукомела-Михалець, в умовах глобалізації конкурентоспроможними можна назвати лише ті економіки, що мають велику кількість високотехнологічних підприємств [13].

8) *Експортно-імпортна суперечність*, що полягає в тому, що, виробляючи на експорт низько технологічну продукцію, переважно сировину, напівфабрикати, продукцію, котра пройшла лише первинну обробку, підприємства переробної промисловості задовольняють свій попит на якісну готову продукцію (обладнання, механізми, транспортні засоби тощо) за допомогою імпорту, як і споживачі, що не знаходять варіанти задоволення свого попиту якісними вітчизняними товарами. Іншими словами, переробляючи власну сировину, ми віддаємо її за кордон, оплачуючи чужу додану вартість, створену за межами нашої країни і, можливо, з використанням нашої ж сировини, адже основний виробничий процес, що має забезпечувати розвиток вітчизняної переробної промисловості, відбувається за її межами в інших країнах, збільшуючи рівень їхнього добробуту, забезпечуючи процвітання їхньої переробної промисловості.

9) *Суперечність ринкових пристосовань*. В умовах переходу до ринкової економіки переробна промисловість України мала пристосовуватися до дії ринкових сил, потреб внутрішнього ринку, мінливої кон'юнктури, світових ринків тощо. Промисловість у своїх реакціях на зовнішні «шоки», як відомо, менш гнучка порівняно, наприклад, зі сферою послуг, інтелектуальної праці внаслідок своєї капіталомісткості та технологічної специфіки. Зокрема, підприємства переробної промисловості мають певні галузеві особливості, такі як наявність сталого технологічного процесу та участь великої кількості персоналу вузької спеціалізації в процесі виробництва продукції, що унеможлиблює швидко зміну рентабельної або збиткової діяльності на більш економічно привабливу та перекваліфікацію робочої сили [7, с. 70].

10) *Суперечність інноваційного розвитку*. Сьогодні переробні підприємства працюють на вкрай застарілій матеріально-технічній базі, а вироблена інноваційна продукція спрямовується на експорт [1, с. 353]. Натомість обладнання, технології купуються за кордоном. Орієнтація створення інновацій на зовнішнього, а не на внутрішнього споживача, з одного боку, має цілком об'єктивну причину (ступінь моральної застарілості вітчизняного виробництва унеможлиблює впровадження сучасних технологій), а з іншого боку, позбавляє мотивації вітчизняні переробні підприємства створювати інноваційні продукти для внутрішнього ринку, зокрема позбавляє мотивації із суто меркантильних причин. В результаті замикається «закляте коло» технологічної відсталості та відсутності інноваційного розвитку.

11) *Суперечність між вимогами ринку та застарілою системою управління підприємствами* демонструє розрив між внутрішнім механізмом забезпечення ефективності функціонування підприємств переробної промисловості та вимогами зовнішнього середовища, що забезпечує її ресурсами та споживає результати виробництва. Низький рівень гнучкості, адаптивності, креативності системи управління підприємствами погіршує стан переробної промисловості в умовах глобалізації, знижує рівень її стійкості в умовах конкурентного тиску.

12) *Суперечність між потребами в інвестиціях, бюджетних асигнуваннях для розвитку переробної промисловості та наявними фінансовими ресурсами*. Основна проблема тут полягає у відсутності інтересу стратегічних інвесторів у вкладанні в її модернізацію та розвиток, а також недостатній увазі до вирішення цієї проблеми з боку держави.

Зазначені суперечності визначають шляхи подальшого розвитку переробної промисловості, оскільки вимагають усунення. Інакше наша країна приречена на економічну відсталість, підвищення соціальної напруженості, загальне зубожіння населення.

Висновки. Виявлені в ході дослідження ефекти функціонування та розвитку переробної промисловості повинні бути основою розробки дієвої стратегії її подальшого руху. Водночас розв'язання суперечностей розвитку переробної промисловості має забезпечити позитивний прояв усіх ефектів, які здатна продукувати галузь, впливаючи як стимул розвитку на всю соціально-економічну систему країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бояринова К.О. Функціональність інноваційної діяльності підприємств машинобудування в переробній промисловості. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 8 (182). С. 352–360.
2. Вітер І.І. Стратегічні орієнтири промислової політики ЄС у XXI столітті. Стратегія розвитку України. 2015. № 1. С. 32–42.
3. Геєць В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України. Економіка України. 2014. № 12 (637). С. 4–19.
4. Григоренко А.А. Суперечності між глобальними тенденціями та національними інтересами розвитку промислового комплексу національної економіки. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2016. № 4 (8). С. 87–93.
5. Друкер П.Ф. Епоха розрива: орієнтири для нашого м'яючого-го общества. Москва: Вільямс, 2007. 323 с.
6. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2013. 536 с.
7. Клименко С.Є. Аналіз підходів до реструктуризації підприємств переробної промисловості. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 16. С. 70–73.
8. Краус Н.М. Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін: монографія. Київ: ЦУЛ, 2016. 596 с.
9. Вишневецький В.П., Збаразська Л.О., Заніздр М.Ю., Чекіна В.Д. та ін. Національна модель неоіндустріального розвитку України: моногр. /за заг. ред. В.П. Вишневецького. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 518 с.
10. Саліхова О.Б. Ренесанс державної інтервенції у промисловий розвиток: останні світові тенденції та уроки для України. Економіка України. 2015. № 9 (646). С. 19–38.
11. Словник української мови: в 11 т. Т. 2. 1971. 492 с.
12. Сороківська О.А. Сприятливі фактори і ризики розвитку переробної промисловості України в умовах гібридної війни. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2015. Т. 20. Вип. 2/2. С. 44–48.
13. Стадник В.В., Мукомела-Михалець В.О. Підприємницькі структури промислового сектора економіки України: стан і перспективи розвитку в умовах глобалізації. Вісник Хмельницького національного університету. 2017. № 4. С. 93–99.
14. Шевченко А.В. Щодо пріоритетних напрямів здійснення реформ у промисловості України. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 214 с.